

EL TERME «HUMANISME» NO DEFINEIX LA CULTURA LITERÀRIA DELS NOSTRES ESCRIPTORS EN VULGAR DELS SEGLES XIV I XV

Lola Badia

L'autora remarca que el terme Humanisme no defineix la cultura literària dels escriptors en vulgar dels segles XIV i XV (al·ludint, entre d'altres, Metge, March, Martorell, Corella o l'anònim de Curial) perquè la part del seu rerefons intel·lectual que hom vincula directament als mestres italians difosos per l'Humanisme (com Petrarca, Salutati, Bruni o Valla entre altres) és marginal i anecdòtica en comparació amb la presència massiva d'elements procedents del món de l'Escolàstica, en vessants diversos: tant en els teològics, ètics i jurídics com també en els coneixements propis de l'«enciclopèdia natural».

UNA ANTÍTESI TAN VENERABLE COM PRESCINDIBLE

J. N. Hillgarth ha produït la síntesi d'història cultural catalana antiga més important d'ençà dels estudis d'Antoni Rubió i Lluch, que acompanyaven els *Documents per a l'estudi de la cultura mig-aval*, de 1908-1921: els dos volums dels *Books and Readers in Maiorca. 1229-1550*, CNRS, París, 1991. Les seves interpretacions parlen de l'autoritat que els atorga el fet d'haver estat construïdes sobre una regesta documental exhaustiva, que engloba tot el que s'ha conservat sobre biblioteques, llibres i lectors existents a l'illa de Mallorca d'ençà de l'ocupació de Jaume I fins a mitjan segle XVI. L'extrapolació de la realitat mallorquina al conjunt de la Corona d'Aragó catalanoparlant es justifica pel fet que els lli-

bres dels mallorquins eren tan importats del continent com els mateixos usuaris. Recullo, doncs, de Hillgarth la distinció de dos sectors de materials presents a les biblioteques mallorquines del segle XIV i XV: els uns remeten a «l'impacte dels *studia humanitatis* de procedència italiana» i els altres assenyalen «la pervivència del llegat tradicional, en el sentit de literatura devota en general».

Aquests enunciats evoquen una visió dual de la baixa Edat Mitjana, presidida per les nocions antitètiques d'«Humanisme-Renaixement» i d'«Escolàstica». Com el propi Hillgarth ens mostra, la formulació antitètica arrenca de textos del XV (Valentí, Carbonell), en els quals els deixebles nostrats dels humanistes italians van començar a fer notar les diferències que separaven els seus ideals culturals dels de la tradició universitària coetània. L'ideal

de Petrarca, Salutati, Bruni i Valla passava per una renovació integral de la filologia, que conduïa al domini del llegat grecoromà: des de la recuperació de la gramàtica i de la retòrica antigues es podien restaurar també la filosofia moral i la ciència clàssiques. La possessió d'aquests instruments, incardinada en un cristianisme interioritzat, més agustinià que tomístic, havia de ser una poderosa eina de futur polític i cultural: Francisco Rico parlava, no fa gaire, referint-se als grans intel·lectuals italians que he esmentat, del «somni de l'Humanisme».

Existeix una prestigiosa línia d'*autoritates* modernes, profundament arrelada en el nostre context, que assumeix l'antítesi Edat Mitjana / Humanisme-Renaixement com si es tractés d'una dada objectiva i documentable, com ara les conquestes de Constantinoble, de 1453, o de Gra-

Ausiàs March segons un dibuix de Llantà (IMHB).

nada, de 1492. Convé recordar, als qui interpreten els fets com si aquesta antítesi fos una realitat in re, que la distinció polaritzada Edat Mitjana/Renaixement és una construcció *a posteriori* de la tradició historiogràfica: una formulació «dura», inicialment propagandística, dels propis humanistes del XV, recollida i elaborada per la historiografia més influent del segle passat, sobretot alemanya i, òbviament, italiana. Tal formulació, que ha fornint els esquemes didàctics elementals encara en vigor, pren embranzida mercès a determinades filosofies de la història implícites i/o subjacents: de l'idealisme de Jacob Burckhardt al marxisme d'Arnold Hauser, durant més d'un segle ha resultat còmode compartimentar i etiquetar el devenir històric d'Occident en moments i moviments antitètics, dialècticament enfrontables.

El fervor patriòtic a l'ús a principis de segle va engendrar un Humanisme català, nascut al segle XIV a l'ombra de Petrarca i en data anterior al despertar cultural de Castella. Un volumet escolar d'un Martí de Riquer joveníssim (1932) va fixar la noció en qüestió i encara ara la

repeteixen els programes d'EGB i de BUP. Alguns mestres prestigiosos dels nostres dies, de Miquel Batllori a Eusebi Colomer, interpreten els fets culturals catalans, sobretot des del punt de vista de la història del pensament, a partir d'esquemes dicotòmics que contraposen Edat Mitjana i Renaixement.

Des de la meua peculiar òptica de professora de literatura catalana medieval manifesto un ponderat desacord amb les conseqüències pràctiques de l'acarament de les etiquetes historiogràfiques oposades Edat Mitjana/Renaixement. Per a un medievalista, a qui li sobren arguments per demostrar-ne la falsabilitat, és francament oneros desmentir d'una en una les capil·lars connotacions negatives del fet que aquest acarament va ser pensat per exaltar les consecucions del Renaixement (retorn dels clàssics, triomf de les Belles Arts, descobriments geogràfics, esclat de llums i entronització dels valors humans) i per desprestigiar l'enutjosa herència de l'Edat Mitjana (teocentrisme opressiu, ignorància, obscurantisme, feudalisme, servitud, pestes, guerres i misèria). D'altra banda, precisa-

ment la cultura catalana, que experimenta un conegut col·lapse de la quantitat i de la qualitat dels productes literaris i intel·lectuals en general al pas del XV al XVI, no està en condicions d'apuntar-se a uns esquemes pronaixentistes que van ser pensats a Itàlia, amb una indiscutible càrrega xenòfoba: només els humanistes toscans, llombards o napolitans, hereus de Roma, eren homes complets; els altres, sobretot els *hispani*, orientals i occidentals, no passem de bàrbars.

ON ÉS L'IMPACTE DELS «STUDIA HUMANITATIS»

Com fa notar Hillgarth, la qüestió de l'Humanisme català als segles XIV i XV només es pot explicar a través de l'impacte dels *studia humanitatis* als països de parla catalana, és a dir a través de la circulació de llibres, dels viatges d'estudis a Itàlia i de la vinguda de mestres italians. Jordi Rubió i Balaguer ja ho havia tingut clar des dels anys trenta i és ell qui, per primera vegada, a començaments dels setanta, va encoratjar els llatïnistes del nostre país a exhumar i estudiar

els textos dels historiadors i juristes d'escola italiana que van produir en llatí al segle XV. El 1986 Mariàngela Villalonga ha editat i traduït l'obra completa de Jeroni Pau que, a més d'erudit i jurista, era també poeta; la seva tasca de catalogació dels escriptors llatins de l'àrea catalana, ja ha produït un primer volum el 1992, que conté les dades relatives als intel·lectuals nascuts al Principat. Alguns deixebles de Villalonga han abordat l'estudi de l'obra historiogràfica del cardenal Joan Margarit, en la línia dels treballs pioners de R.B. Tate, i de la gramatical del jurista Joan Ramon Ferrer. Per la banda de la història, aquestes recerques limiten amb les dedicades a les cròniques catalanes del XVI i del XVII, que estudien Eulàlia Duran i els seus deixebles; en efecte, alguns autors de compilacions historiogràfiques, com ara Pere Miquel Carbonell, han de ser interpretats amb relació a la irradiació de llibres i receptes de procedència humanística italiana. Aquest és el cas també del volum d'Els Nostres Clàssics que conté la versió catalana dels *Dits i fets memorables del rei Alfons*, obra de Beccadelli, a cura de Duran i amb importants anotacions de Joan Ruiz Calonja.

Encara no estem en condicions d'elaborar una visió de conjunt de la producció dels professionals de les lletres que freqüenten el mestratge dels humanistes al segle XV, entre altres coses perquè el quadre va variant al ritme de les dades que es reciclen. Personatges com Joan Serra, per exemple, que procedia de la Corona d'Aragó i treballava a la cancelleria imperial, no solament no figuren a la GEC, sinó que són esmentats com a «humanistes francesos» en determinades publicacions recents que recuperen alguns textos seus de teoria retòrica i epistolografia.

Una altra qüestió fonamental és la dels contactes concrets amb Itàlia dels escriptors catalans dels segles XIV i XV amb tendències classicistes. Com que no sabem què és l'autor del *Curial e Güelfa*, tampoc no podem saber com es va formar, però la seva obra, a més d'exhibir la petja de Desclot, sobreix d'influències dantesques i boccac-

cianes: les darreres, amb prou feines detectades per la bibliografia tradicional, cada dia se'ns fan més evidents i remeten a obres, com el *Filocolo*, de poderosa vocació programàtica. En canvi, Jaume Turró ens ha explicat que Francesc Alegre i Romeu Llull van viure llargs anys respectivament a Palerm i a Nàpols, ciutats on van cursar estudis amb mestres coneguts. Francesc Alegre deu la seva fama a una versió al·legoritzada de les *Transformacions* d'Ovidi, molt subordinada a les *Genealogiae deorum* de Boccaccio, mentre que Romeu Llull és un poeta de vena ausiasmarquiana que incorpora una certa coloració retòrica petrarquesca a la seva lírica. Com es pot veure, els efectes dels estudis cursats a Itàlia (una mena de «màster en humanitats») poden ser d'allò més variats, i és que l'arribada d'unes determinades modes intel·lectuals i, fins i tot d'uns determinats instruments renovats d'educació, no pot canviar de cop i volta els hàbits culturals d'una comunitat cristiana tardomedieval com la catalana, profundament culturalitzada i arrelada a les seves tradicions.

Les registres documentals elaborades per la crítica d'aquest segle entre Rubió Lluch i Hillgarth (Rubí i Balaguer, Madurell Marimon, etc.) ens il·lustren sobre quines eren les lectures majoritàries dels nostres avantpassats del XIV i del XV i sobre qui eren els lectors més conspicus. Llegien i acumulaven llibres sobretot els professionals de les lletres: teòlegs regulars i seculars i juristes. La professió mèdica també tenia un important vessant filosòfic i teòric que convidava a l'acumulació de llibres, vegeu els casos d'Antoni Ricard (s. XIV, Barcelona) i de Jaume Roig (s. XV, València). Tots els altres lectors eren *amateurs*, dels reis als menestrals, passant pels nobles i els mercaders. Un cas particular en aquest panorama és el dels funcionaris de l'estat, professionalitzats en el món de les lletres. Es tracta generalment de notaris, i per tant de gent amb formació jurídica: els famosos homes de Cancelleria, entre els quals es compta el secretari de Joan I i Martí I, Bernat Metgè, emblema de l'Humanisme català somniat

pels historiadors dels anys vint i trenta. Bernat Metgè pot produir molts miratges perquè és un cas únic, al meu entendre genial, sense precedents ni continuïtat.

ELS DRETS DE L'ESCOLÀSTICA

Així, doncs, la gran massa de la producció bibliogràfica tardomedieval catalana pertany al continent de l'Escolàstica, és a dir de la gran cultura generada per les universitats que floreixen a Europa a partir de primeries del XIII i que articula la primera gran síntesi generalment operativa del saber occidental d'ençà de l'enfonsament del món antic: les *Summes* de sant Bonaventura, sant Albert i sant Tomàs, les concordances de la Bíblia, els compendis enciclopèdics de Vicent de Beauvais, els repertoris jurídics, les col·leccions de qüestions sobre tots els temes del saber.

Els historiadors moderns que han reivindicat l'Escolàstica solen pertànyer, especialment al nostre país, als sectors més conservadors del món eclesiàstic i tots tenim al cap el nom del bisbe Torras i Bages, per citar una referència inequívoca. La present reivindicació de l'Escolàstica no té res a veure amb una militància personal de l'historiador dels nostres dies a favor de la filosofia *perennis*: és una reivindicació laica, que té una funció objectivadora. La impressionant florida d'estudis sobre la predicació de la bibliografia internacional dels darrers decennis ha mostrat que la principal via de difusió cultural a la baixa Edat Mitjana europea eren els sermons dels mendicants. A partir de principis del XIII, els dominicans i els franciscans es proposen com a objectiu de les respectives congregacions religioses portar la paraula de Déu a tota la població urbana i rural d'Europa cada dia del sant món. Són la punta de llança d'una magna operació de l'Església encaminada a controlar la dimensió intel·lectual dels fidels, fins aleshores desatesa, davant d'altres urgències més peremptòries. La cultura universitària procura les eines perquè els predicadors puguin aculturar els laics des de tots els punts de vista i amb la

finalitat central de fer-los viure a l'interior del missatge cristià. Ignorar o menystenir aquest vehicle majoritari de circulació cultural als segles XIV i XV, amb tot el que significa, és com oblidar que perquè hi hagi peixos al mar, primer ha d'haver-hi aigua.

Precisament la cultura catalana tardomedieval presenta casos il·lustres del que acabo de dir, com els de Francesc Eiximenis o Antoni Canals, un franciscà i un dominicà respectivament, que van usar el català per posar en circulació entre el laicat, i tan massivament com era possible als seus temps, els continguts del saber de les universitats (teologia, ètica, jurisprudència) i el llegat de la filosofia moral romana que, des del *De doctrina christiana* de sant Agustí a les *Sentències* de Pere Llombard, l'Església sempre havia volgut incorporar entre els sabers formatius del bon cristià. La publicació dels treballs d'Albert Hauf sobre la tradició religiosa de la baixa Edat Mitjana, sobretot el seu llibre de 1990, *D'Eiximenis a Sor Isabel de Villena*, representa una incorporació essencial de sentit comú en la historiografia cultural de l'edat mitjana catalana. La seva antologia de textos d'Eiximenis de la MOLC va ser la primera introducció realment operativa a tots els estudis culturals sobre els segles XIV i XV. En efecte, els tractats d'Eiximenis, i necessàriament també el corpus de sermons de sant Vicent Ferrer, representen la cultura oficial dels temps de Metge, March, Corella i Martorell, de manera que qualsevol originalitat ideològica dels escrits d'aquests grans autors només podrà ser valorada amb exactitud si es fa amb relació a la norma.

Per donar una idea de l'abast d'aquesta formulació, només cal dir que totes les teories sobre l'amor, que forneixen la matèria prima de la lírica i de molta narrativa sentimental, s'han de confrontar amb la doctrina oficial que redueix aquesta afecció anímica a un accident passatger i cataloga entre les malalties psicosomàtiques l'estat d'enamorament. L'amor-passió reduït a patologia rebia el nom d'«amor hereos» en els textos de metges com, per exemple, Arnau de Vila-

nova o Jaume Roig, que a més a més, escrivia literatura. La guerra oberta d'Ausiàs March contra l'amor comença a fer sentit quan el seu just orgull d'enamorat s'ha d'enfrontar a tota una veritat oficial que el vol enfonsat en el fang de la demència i de la culpa moral.

Prendre consciència del paper central que exerceixen les compilacions escolàstiques escrites en català per a l'estudi de la cultura catalana tardomedieval, genera el deute cívic de portar endavant els seus estudi i publicació. Aquest és el cas d'Albert Hauf, suara esmentat, que treballa en les llegidíssimes i traduïdíssimes *Vides de Crist*, respectivament de Francesc Eiximenis i d'Isabel de Villena. També és el cas de Xavier Renedo, que ha editat part del *Terç del Crestià* i que coordina altres estudis sobre altres llibres de l'enciclopèdia d'Eiximenis, com ara el *Dotzè*, que va començar a ser publicat a Girona els anys 1986-1987, gràcies a la labor prèvia d'edició coordinada per Curt Wittlin. *Mutatis mutandis* també és, en aquesta línia, la tasca de mossèn Josep Perarnau, que ha acabat produint una revista tan rica i diversa com són els catorze gruixuts volums de l'*Arxiu de Textos Catalans Antics*, per les pàgines del qual ha desfilat tota la bibliografia recent sobre història cultural tardomedieval i moderna. Els interessos de Perarnau se centren sobretot en la història religiosa del període que ens ocupa: destaquen la seva atenció a Lluïa, a les conseqüències polítiques i culturals del Cisma i, darrerament, a Arnau de Vilanova, un personatge que pre-ocupa tant els analistes de les heterodòxies religioses com els historiadors de la medicina.

No crec que sigui sobrer esmentar, de passada, que les aportacions recents dels investigadors d'aquest darrer ram (de Michael McVaugh a Lluís Garcia Ballester), i d'altres rams científics, com ara la història de l'astronomia (de Joan Vernet a Julio Samsó) s'estan revelant absolutament imprescindibles per als estudis de filologia medieval catalana; no únicament perquè l'atenció als escrits vulgars de contingut científic fa pujar la nòmina del nostre patrimoni textual, sinó perquè la cultura mitjana dels nostres

escriptors estava profundament amarada de coneixements mèdico-farmacèutics i astrològico-astronòmics. Us asseguro que estar al corrent d'aquesta mena d'informacions és molt més rendible per a l'exegeta dels nostres dies que aprofundir en el secrets dels *studia humanitatis*.

FINAL

Per tornar al títol i concloure, dic i afirmo que el terme Humanisme no defineix la cultura literària dels nostres escriptors en vulgar dels segles XIV i XV, de Metge, a March, a Martorell, a Corella o a l'anònim del *Curial*, perquè la part del seu rerefons intel·lectual que es vincula directament als mestres italians que van difondre aquest moviment (Petrarca, Salutati, Bruni, Valla, Beccadelli...) és marginal i anecdòtica en comparació a la massiva presència d'elements que procedeixen del gran mar de l'Escolàstica, en els seus vessants teològic, ètic i jurídic i també pel que fa als coneixements propis de l'«enciclopèdia natural». ◀

LOLA BADIA

Universitat de Girona.

TEMES	antropologia, art, cinema, crítica literària, filosofia, història, literatura; en català, castellà, anglès, francès i italià
INFORMACIÓ BIBLIOGRÀFICA	butlletins temàtics, consultes cd-rom (Alice, Bookfind, Electre, Knosys)
ENCÀRRECS	nacionals i d'importació, trameses per correu
SERVEIS	targeta client, comptes de crèdit, atenció biblioteques
HORARI	de dilluns a dissabte, de 10 del matí a 9 del vespre; no tanquem al migdia.

un llibre, un cafè, uns amics,...